

ПРОБЛЕМИ ОБЧИСЛЕННЯ, ПОВЕРНЕННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД СПЛАТИ ДЕРЖАВНОГО МИТА ПРИ РОЗГЛЯДІ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ

Державне мито – це грошова сума, що вноситься у доход держави особами, які звертаються до суду із позовними заявами, скаргами на рішення, дії або бездіяльність державних органів, юридичних або посадових осіб у сфері управлінської діяльності, скаргами на рішення, що прийняті відносно релігійних організацій, заявами (скаргами) у справах окремого провадження, із касаційними скаргами на рішення судів і скаргами на рішення, що вступили в законну силу, а також за видачу судами копій документів. Шляхом стягнення державного мита частково відшкодовуються витрачені державою кошти на здійснення правосуддя по цивільних справах, в тому числі витрати на утримання апарату судових органів. Необхідність сплати державного мита, крім того, деякою мірою дисциплінує учасників цивільного обороту, стимулює їх до сумлінного і своєчасного виконання своїх обов'язків; попереджує подання необгрунтованих позовів.

Стягнуте судом державне мито при винесенні рішення про розірвання шлюбу також частково відшкодовує державі витрати на виплату тимчасової допомоги неповнолітнім дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів або коли стягнення аліментів неможливе.

Розмір державного мита, порядок його обчислення і сплати визначаються Декретом КМ України від 21 січня 1993р. № 7-93 « Про державне мито» з наступними змінами і доповненнями (далі – Декрет) та Інструкцією про порядок обчислення і стягнення державного мита, затвердженої наказом ГДПУ від 22 квітня 1993р. № 15, із змінами, внесеними наказом ГДПУ від 31 грудня 1993р. № 70 (далі – інструкція). Відповідні роз'яснення містяться в ряді постанов пленуму Верховного суду України.

Державним митом оплачуються: позовна заява – як первісна, так і зустрічна; заява третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору; скарга громадянина на рішення, дії або бездіяльність державних органів, юридичних або посадових осіб у сфері управлінської діяльності; скарги на рішення, що прийняті відносно релігійних організацій; заяви (скарги) в справах окремого провадження; касаційні скарги на рішення судів та скарги на рішення, що набрали законної сили; а також за видачу судами копій документів (ст. ст. 2-3 Декрету).

До позовних заяв, по яких сплачується державне мито, відносяться, зокрема, позови про присудження відповідної грошової суми; заяви про визнання права власності на будівлю або інше майно; про визнання права одного з подружжя на частку в загальному, нажитому за час шлюбу, майні (будівлі), що належала покійному чоловіку або дружині; про виділення частки в загальному майні; заяви про витребування частини майна; про визнання недійсними договорів купівлі-продажу або дарування, або заповіту май-

на; інші заяви, які подаються особами для захисту свого порушеного права або інтересу, що охороняється законом, хоч і не пов'язаного зі стягненням на користь цих осіб грошових сум або майна, і т.п.

Необхідно мати на увазі, що деякі заяви і скарги, що подаються до суду, не можуть бути віднесені до позовних заяв і касаційних скарг, у зв'язку з чим вони не підлягають оплаті державним митом. До них, зокрема, відносяться заяви про відміну постанови суду про припинення провадження по справі або залишення заяви без розгляду, про відстрочку або розстрочку виконання вирішення суду, про зміну способу і порядку виконання рішення, про забезпечення позову або про заміну одного виду забезпечення іншим; заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов суду, що набрали законної сили; заяви про скасування або зменшення штрафу, накладеного судом; про зміну порядку виконання рішення суду; про відновлення пропущеного строку; заяви на дії державного виконавця (п. 22 Інструкції).

За способом обчислення державне мито поділяється на просте і пропорційне. Просте обчислюється у твердих ставках (гривнях), а пропорційна – у процентному співвідношенні до ціни позову.

Ціна позову – це грошове вираження майнових претензій позивача. Ціна позову визначається: у позовах про стягнення грошей – стягуваною сумою; у позовах про витребування майна – вартістю майна, що оспорується; у позовах про стягнення аліментів – сукупністю усіх виплат, але не більш ніж за один рік; у позовах про термінові платежі і видачі – сукупністю усіх платежів або видач, але не більш ніж за три роки; у позовах про безстрокові або довічні платежі та видачі – сукупністю платежів або видач за три роки; у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач – сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі або видачі, але не більш ніж за один рік; у позовах про припинення платежів або видач – сукупністю платежів, що залишилися, або видач, але не більш ніж за один рік; у позовах про дострокове розірвання договору майнового найму – сукупністю платежів за користування майном протягом строку, що залишився до кінця дії договору, але не більш ніж за три роки; у позовах про право власності на будинки, що належать громадянам на праві приватної власності, – дійсною вартістю будинку, а для будинків, що належать державним, кооперативним і іншим громадським організаціям, – не нижче їхньої балансової вартості; у позовах, що складаються із кількох самостійних вимог, – загальною сумою всіх вимог, за винятком вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди (ст.65 ЦПК України).

Ціна позову вказується позивачем у позовній заяві. У випадку коли позивач у заяві не вказує суму позову або установити його ціну точно неможливо, або якщо зазначена ціна явно не відповідає дійсній вартості того, що оспорується у суді, то приблизну ціну позову встановлює суддя, постановляючи про це ухвалу, якою попередньо встановлює розмір необхідної до сплати державного мита. У випадках коли на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо, розмір мита попередньо встановлює суддя з подальшим стягненням недоплаченої різниці з позивача або, при

повному задоволенні позову, із відповідача, або поверненням зайво сплаченого мита відповідно до ціни позову, установленної судом при вирішенні справи (ст. 66 ЦПК України; п. 29 Інструкції).

У такому ж порядку обчислюється мито, коли суд у визначених випадках, залежно від обставин справи, виходить за межі заявлених позивачем вимог (п.29 Інструкції). При частковому задоволенні позову мито стягується з відповідача відповідно до задоволеної частини позову, а частина мита, що залишилася, підлягає стягненню з позивача (п.29 Інструкції).

Зазначені положення поширюються як на позовні заяви, так і на касаційні скарги. При цьому по справах про стягнення аліментів на утримування дітей і на утримування матері, що перебуває у відпустці в зв'язку з народженням дитини, мито визначається із сукупної суми аліментів за 12 місяців, нарахованої з суми сукупного прибутку, за відрахуванням прибуткового податку і річної суми на утримування матері.

Якщо в період підготовки справи до розгляду позивач подав заяву про припинення справи про стягнення аліментів, то мито з відповідача не стягується (п.26 Інструкції).

Позовні заяви, що носять одночасно майновий і немайновий характер, оплачуються митом по ставках, що встановлені для позовних заяв майнового характеру, і по ставці, що встановлена для позовних заяв немайнового характеру.

Із позовних заяв про розірвання шлюбу в одночасним поділом майна державне мито утримується одночасно як за розірвання шлюбу, так і за поділ майна (п. 33, 34 Інструкції). Із зустрічних позовних заяв, а також із заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами мито утримується на загальних підставах. Коли суд відокремлює одну або декілька з об'єднаних позовних вимог в окреме провадження державне мито, сплачене за подачу позову, не повертається і перерахування його розміру не проводиться. По окремо виділеній справі державне мито повторно не сплачується (п. 24 Інструкції).

При заміні судом неналежного позивача належним останній повинен сплатити мито на загальних підставах.

У випадку вступу у справу правонаступника позивача мито стягується з правонаступника, якщо воно не було сплачене первісним позивачем.

При зменшенні позовних вимог, відмови від позову, припинення справи по мировій угоді або якщо заява не розглядається на підставах, передбачених пунктами 3-5 статті 229 ЦПК України, сплачене мито не повертається. У цьому випадку закон виходить з того, що провина за процесуальні порушення учасників процесу повинна тягти для них несприятливі матеріальні наслідки.

Якщо є збільшення розміру позовних вимог, недоплачену суму мита належить внести одночасно з подачею заяви про збільшення вимог. В цьому випадку суд може відстрочити сплату мита (ст.67 ЦПК України).

За повторно подані позови, які раніше були залишені без розгляду, мито сплачується знову на загальних підставах. Однак, коли в зв'язку з залишенням позову без розгляду мито підлягало поверненню (пункти 1, 2 ст. 229

ЦПК України), але не було повернене, до повторно поданого позову може бути прикладений первісний документ про сплату мита, якщо не пройшов рік від дня зарахування його до бюджету (п.25 Інструкції).

У випадку коли позивач звільняється від сплати державного мита, при задоволенні позову воно стягується з відповідача (якщо відповідач також не звільнений від сплати мита) відповідно до задоволених вимог. Якщо позов залишено без задоволення, державне мито не сплачується (п.27 Інструкції).

За подання позову декількома позивачами до одного або декількох відповідачів державне мито обчислюється виходячи з загальної суми позову і сплачується позивачами пропорційно частині поданих кожним вимог.

При повному або частковому задоволенні позову, поданого до декількох відповідачів одним або декількома позивачами, що звільнені від сплати державного мита, його стягнення проводиться за рішенням суду окремо з кожного відповідача виходячи з присудженої йому суми позову. Якщо такий позов поданий декількома позивачами до одного відповідача, державне мито стягується з відповідача виходячи з загальної суми позову.

У випадку залучення судом іншої особи в якості другого відповідача, якщо при цьому позивач звільнено від сплати державного мита, мито обчислюється із загальної задоволеної суми позову і стягується з кожного відповідача в співвідношенні з розміром присудженої позивачу суми позову.

Коли ж позивач, звільнений від сплати державного мита, не наполягає на своїх вимогах внаслідок добровільного повного або часткового задоволення їх відповідачем після поданого позову, сума мита підлягає стягненню з відповідача згідно з рішенням суду (п.28 Інструкції).

Існують особливі стягнення державного мита по певних категоріях справ. Так, у справах про звільнення майна з-під арешту (виключення з опису), як правило, стягується так зване просте державне мито. Відповідно до п. 1 ст. 3 Декрету воно дорівнює 0,5 не оподаткованого мінімуму доходів громадян. Тому державне мито у справах про звільнення майна з-під арешту (виключення з опису) повинно бути стягнене у розмірі 8 грн. 50 коп. Це пояснюється тим, що в більшості випадків у таких позовах позивачі просять звільнити майно або ж його частину з-під арешту (виключити з опису) на підставі права власності на це майно [1, с. 437-441].

Однак в окремих випадках виникає необхідність визначення ціни позову виходячи із вартості майна і стягнення пропорційного державного мита. Це випадки, коли поряд з звільненням майна з-під арешту (виключення з опису) позивачі просять суд визнати за ними право власності на звільнене з-під арешту майно (п. 9 постанови пленуму Верховного суду України від 27 серпня 1976 р. № 6 «Про судову практику по справам про виключення майна з опису» (з змінами, внесеними постановою пленуму Верховного суду України від 30 липня 1978 р. № 5; от 30 березня 1984 р. № 3 і от 25 грудня 1992 р. № 13).

Показовою є цивільна справа, що була розглянута Фрунзенським районним судом м. Харкова в 1996 р. Громадянка П. звернулась до суду з позовом до свого чоловіка, громадянина Т., та до податкової інспекції про виключення з опису і визнання за нею права власності на ½ частини житлового

будинку [2]. Вона зазначала, що вироком Фрунзенського районного суду її фактичного чоловіка засуджено за скоєння корисливого злочину до позбавлення волі з конфіскацією усього майна. У порядку виконання вироку було накладено арешт на житловий будинок, зареєстрований на ім'я фактичного чоловіка. Із засудженим громадянином Т. у фактичному шлюбі вона прожила понад 20 років, має двох дорослих дітей. Будинок, оцінений в 16 тис. грн., вони побудували за спільні кошти.

Визначаючи розмір державного мита, суд правильно виходив із вартості $\frac{1}{2}$ частини будинку, що дорівнює 8 тис. грн. Державне мито було стягнене в сумі 400 грн., що складало 5% ціни позову (нині державне мито стягується у розмірі – 1% від ціни позову).

У судовій практиці часто виникають питання про стягнення державного мита у справах про відшкодування (компенсацію) моральної (немайнової) шкоди. При обчисленні розміру державного мита по даній категорії справ необхідно враховувати, що відповідно до п. 10 ст. 65 ЦПК України ціна позову, що складається з декількох самостійних вимог, визначається загальною сумою цих вимог, за виключенням вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Тому вимоги про відшкодування моральної шкоди, що заявлені по позову про захист честі, гідності та ділової репутації, а також вимоги, що заявлені самостійно, оплачуються державним митом по ставках, встановлених для позовів немайнового характеру. Відповідно до п. 1 ст. 3 Декрету такі вимоги повинні бути оплачені державним митом у розмірі 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Положення про оплату вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди по ставках, встановлених для позовів немайнового характеру (0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян), є досить спірним, бо дозволяє позивачам часто звертатися до суду із навмисно необґрунтованими вимогами, а також невиправдано завищувати розмір позовних вимог. Наприклад, у Київському районному суді м. Харкова було розглянуто позов до одного з видавництв про виплату компенсації за порушення авторського права у розмірі 500 000 грн. і відшкодування моральної шкоди – 250 000 грн. Вважаємо, що лише існування пільг по сплаті державного мита дозволило пред'явити позов у таких розмірах [3].

Встановлення положення та закріплення в законодавстві про державне мито норми про необхідність сплати державним митом вимог про відшкодування (компенсацію) моральної (немайнової) шкоди в залежності від ціни позовних вимог (нехай і за іншими ставками) попереджувало б безпідставні звернення до суду.

Як зазначається в юридичній літературі, що існує нині положення сприяє тому, що у позовних заявах до суду розмір відшкодування моральної шкоди визначається іноді не гривнями, а сотнями тисяч та мільйонами гривень. Звичайно ж, якби позивач сплатив десять відсотків ціни позову, він замислився над тим, чи варто звертатися з подібною позовною заявою до суду [4, с. 60].

По касаційних скаргах на рішення суду та скаргах на рішення, що набрали законної сили, державне мито сплачується в розмірі 50% ставки, що під-

лягає сплаті при подачі позовної заяви та скарги, а по майнових спорах - ставки, обчисленої виходячи із суми, яка оспорується (п. 1 ст. 3 Декрету). Таким чином, питання обчислення та сплати державного мита законодавством докладно регламентовані, однак суди інколи стикаються з деякими проблемами. Так, викликає певну складність встановлення ціни позову при вирішенні деяких майнових спорів.

Наприклад, при розділі майна сторони часто вказують вартість майна в цінах на момент його придбання. В той же час при незгоді однієї з сторін з оцінкою майна судами проводиться товарознавча експертиза, яка як правило, визначає вартість майна значно більшу за ту, що була вказана позивачем. Аналогічне положення виникає і по спорах, пов'язаних з правом власності на житловий будинок або з його поділом.

При вирішенні справ про право власності на житловий будинок суди визначають ціну позову виходячи з інвентаризаційної оцінки будинку. Тим часом, наприклад, при поділі цього ж будинку, судова будівельно-технічна експертиза визначає дійсну вартість будинку, яка значно більше ніж його інвентаризаційна вартість.

Оскільки дані протиріччя законодавчо не урегульовані то і підхід судів до визначення ціни позову вкрай різноманітний.

Судовою колегією з цивільних справ Харківського обласного суду при розгляді справ в касаційній інстанції по спорах про право власності на житловий будинок, де не проводилася судова будівельно-технічна експертиза, рекомендовано судам визначати ціну позову з урахуванням Методики індексації балансової вартості об'єктів житлового фонду, затвердженої Постановою КМ України від 9 березня 1995 року № 163. Відповідно до даної Методики балансова вартість об'єктів житлового фонду встановлюється шляхом індексації балансової вартості цих об'єктів в залежності від строку введення їх в експлуатацію. Так, до об'єктів, що введені в експлуатацію до 1991 року, застосовується індекс зміни вартості будівлі по договірним цінам – 25050 [5, с.16].

Мають місце помилки у визначенні ставок державного мита при вирішенні майнових та інших спорів у сполученні з вимогами про відшкодування моральної шкоди.

Ухвалою судової колегії по цивільних справах Харківського обласного суду від 29 серпня 1995 року було змінено рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 14 червня 1995 року про відшкодування матеріальних збитків у зв'язку з дорожньо-транспортною подією і про відшкодування моральної шкоди.

Судова колегія ухвалила стягнути з відповідача на користь позивача 314 821 520 крб. в рахунок відшкодування матеріальних збитків, а також 50 млн. крб. в якості компенсації за моральну шкоду. При цьому в доход держави було стягнуто з відповідача 18 млн. крб. державного мита, а з урахуванням стягненого матеріального збитку і моральної шкоди – 364 млн. крб.

Тим часом, відповідно до вимог п.10 ст. 65 ЦПК України ціна позову в заявах, що складаються з декількох самостійних вимог, визначається загальною сумою усіх вимог, за виключенням вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. За таких обставин судовій колегії необхідно було

визначити по вищезазначеній справі ціну позову виходячи зі стягненої суми матеріального збитку – у розмірі 314 821 520 крб. [5, с. 16-17].

Суд або суддя, враховуючи майнове положення громадян, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити оплату судових витрат строком до закінчення розгляду справи в суді першої інстанції, однак не більш ніж на три місяця з моменту пред'явлення позову. Якщо в установлений термін судові витрати не будуть сплачені, стягнення їх проводиться по виконавчому листу.

Суд або суддя може також зменшити розмір судових витрат, що стягуються в доход держави. Підставою для цього також є майнове положення громадян (ст. 68 ЦПК України).

Сплачене державне мито повертається за ухвалою суду або судді у випадках: 1) внесення мита в більшому розмірі, ніж потрібно згідно діючого законодавства; 2) відмови в прийнятті заяви; 3) повернення позивачу позовної заяви на підставах, передбачених ст. 139 ЦПК України; 4) припинення провадження по справі, якщо справа не підлягає розгляду в суді (п. 1 ст. 227 ЦПК України); 5) коли заява залишається без розгляду, якщо заяву подано недієздатною особою (п. 2 ст. 229 ЦПК України).

У випадку коли державне мито внесене в більшому розмірі, ніж потрібно, то воно повертається в частині надмірно внесеної суми; в інших випадках підлягає поверненню сповна.

Окрім того, підставами для повернення мита є: уточнення в процесі розгляду справи приблизної ціни позову, з якою було сплачено мито, в бік її зменшення; скасування в установленому порядку рішення суду, якщо мито вже було стягнуто з відповідача в доход держави; анулювання виданого свідоцтва про реєстрацію розірвання шлюбу в зв'язку з відмовою в позові про розірвання шлюбу в результаті повторного розгляду справи судом.

Державне мито повертається за ухвалою суду фінансовим органом того району (міста), до бюджету якого воно зараховано, а при оплаті його марками – відповідними фінансовими органами за місцем знаходження (проживання) платника. Ініціатором повернення мита може бути суд (суддя) або заявник. Повернення мита проводиться за умови, якщо заяву про повернення було подано в суд до закінчення річного терміну з моменту зарахування суми до бюджету (частина четверта ст. 69 ЦПК України, ст. 8 Декрету).

Слід зупинитися на визначених законом випадках звільнення від сплати судових витрат.

По-перше, від сплати судових витрат в доход держави звільнюються позивачі по ряду категорій справ: по позовах про стягнення заробітної плати та по інших вимогах, що впливають з трудових правовідносин, по позовах, що впливають з авторського права, по позовах про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також втратою годувальника, про відшкодування матеріального збитку від злочину тощо.

По-друге, відповідно до ст. 4 Декрету від сплати державного мита звільнені: органи соціального страхування та органи соціального забезпечення – по регресних позовах про стягнення з особи, що заподіяла збиток, сум до-

помог та пенсій, виплачених потерпілому або його сім'ї, а органи соціального забезпечення – також по позовах про стягнення неправильно виплачених допомог та пенсій; державні та громадські органи, підприємства, установи, організації та громадяни, що звернулися у передбачених діючим законодавством випадках з заявами до суду на захист прав і інтересів інших осіб; громадяни, що постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи, віднесені до I і 2 категорій; інваліди Великої Вітчизняної війни і сім'ї воїнів (партизан), що загинули або пропали без вістки, і прирівняні до них в установленому порядку особи; інваліди I і II груп та інші.

По - третє, суд або суддя, виходячи з майнового положення громадянина, має право звільнити його від сплати судових витрат у доход держави. При цьому, оскільки майнове положення – це категорія оціночна, суддя (суд) повинен обґрунтувати своє рішення про звільнення від сплати мита в рішенні або ухвалі.

У зв'язку з перерахованим вище, необхідно сказати, що Декрет занадто перевантажено пільгами. Так, відповідно до ст. 4 Декрету понад 30 категорій фізичних та юридичних осіб мають пільги при сплаті державного мита. Недосконалість даного положення Декрету полягає не тільки в наданні занадто широкому колу людей пільг по сплаті державного мита, а й в тому, що законодавець надає такі пільги по всіх категоріях цивільних справ. Наприклад, відповідно до п. 18 ст. 4 Декрету інваліди I і II груп звільнюються від сплати державного мита по будь-якій цивільній справі. До чого це приводить на практиці? В юридичній літературі опубліковано такий приклад з судової практики. Жителька м. Харкова О., маючи пільги по сплаті державного мита, за останні роки подала понад 10 позовів про захист честі, гідності та ділової репутації. Крім того, вона подала більш 20 скарг у касаційному та наглядовому порядках. В результаті для розгляду та вирішення усіх цих заяв та скарг було задіяно понад десять працівників суду та прокуратури. І це не одиничний випадок [5, с.20].

Можна сказати, що через надання необґрунтованих пільг по сплаті державного мита суди виявляються завантаженими безпредметними позовами.

Таким чином фізичні особи повинні мати пільги по сплаті державного мита та інших судових витратах тільки за суворо визначеними категоріями цивільних справ, тобто коли захищаються дійсно важливі права та інтереси, а не задовольняються будь які інші цілі.

На мій погляд, пільги по несенню судових витрат можуть бути надані по справах про відшкодування збитку, заподіяного здоров'ю, а також по справах, що впливають з трудових, житлових та аліментних правовідносин.

Список літератури: 1. Бюлетень законодавства і юридичної практики. 1995. № 1. 2. Поточний архів Фрунзеньського районного суду м. Харкова за 1996 рік. 3. Поточний архів Київського районного суду м. Харкова за 1997 рік. 4. Галянтич М., Коваленко Г. Відшкодування моральної шкоди // Право України. 1999. № 9. 5. Бородін М., Кройтор В. Судебные и арбитражные расходы. Х., Бизнес Информ. 1997.

Надійшла до редколегії 10.03.2001р.